

Marek ORDYŁOWSKI*

Leonard SZYMAŃSKI**

Nadzór operacyjny Służby Bezpieczeństwa nad ruchem sportowym w Polsce Ludowej w latach osiemdziesiątych

Streszczenie

Nadzór operacyjny służb bezpieczeństwa nad sportem w Polsce Ludowej miał miejsce, podobnie jak nad innymi dziedzinami życia państwowego i społecznego, w całym okresie 1944–1989. Do lat 80. nie miał jednak charakteru stałego. Wprowadzono go dopiero w związku z opozycją większości społeczeństwa wobec rządzącej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Stałą ochroną operacyjną sportu i turystyki kierował w Polsce Wydział IX Departamentu III Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, a w województwach, od 1983 r., Wydziały III Wojewódzkich Urzędów Spraw Wewnętrznych. W ramach działalności operacyjnej Służby Bezpieczeństwa (SB) prowadzono „Sprawy obiektowe” oraz „Sprawy operacyjnego sprawdzania”. Obejmowały one wszystkie aspekty działalności sportowej klubów, a w największym stopniu koncentrowały się na sprawach osobowych oraz na zabezpieczeniu ogólnopolskich i międzynarodowych imprez sportowych.

Materiały źródłowe dotyczące sprawowanego w Polsce nadzoru SB nad ruchem sportowym są w dużym stopniu zniszczone. Egzemplifikacją skali, form i metod działania organów bezpieczeństwa są m.in. prowadzone w województwie wałbrzyskim SPRAWY OBIEKTOWE o kryptonimach „STADION” i „IKAR”. Pierwsza obejmowała 51 klubów sportowych, 14 okręgowych związków sportowych oraz ponad 6 tysięcy sportowców. Druga dotyczyła środowiska Aeroklubu Ziemi Wałbrzyskiej, liczącego 120 członków i 3 pracowników. W niej SB koncentrowała się przede wszystkim na nadzorze nad personelem latającym oraz stałej jego weryfikacji, gdyż bardzo częste dochodziło w tym czasie w Polsce do uprowadzania samolotów.

Słowa kluczowe: służba bezpieczeństwa w Polsce w latach 80., nadzór operacyjny nad ruchem sportowym na przykładzie województwa wałbrzyskiego

* Prof. dr hab., Doñośląska Szkoła Wyższa we Wrocławiu, e-mail: marek ordylowski@wp.pl.

** Prof. dr hab., Wyższa Szkoła Handlowa we Wrocławiu, e-mail: lszymanski@poczta.fm.

Wstęp

W Polsce Ludowej aparat bezpieczeństwa był na usługach partii komunistycznej, a jego nadzór operacyjny dotyczył wszystkich aspektów życia społecznego i państwowego. W dużym stopniu był wzorowany na modelu funkcjonującym w Związku Radzieckim, gdyż kontrolowanie Polski przez ZSRR poprzez organy bezpieczeństwa, cywilne i wojskowe było prawdopodobnie najskuteczniejsze. Najbardziej rygorystyczny nadzór miał miejsce w latach 1944–1956, gdy większość kierowniczych stanowisk w resorcie bezpieczeństwa oraz w wojewódzkich i powiatowych urzędach bezpieczeństwa publicznego zajmowały osoby szkolone w Kujbyszewie, najczęściej pochodzenia żydowskiego. W latach tych dokonano też przy pomocy tych osób zbrodni przeciwko narodowi polskiemu, torturując i mordując tysiące Polaków będących w opozycji wobec nowej władzy, tzw. ludowej¹.

W procesie rozwoju Polski Ludowej wraz z ekipami partyjno-rządowymi zmieniały się struktury organizacyjne służb bezpieczeństwa oraz ich formy i metody działań, ale nadzór ten był zawsze ścisły i rygorystyczny, do czego przyczyniały się same organy, wyolbrzymiające skalę i rodzaje zagrożeń. Powodowało to też stały liczbowy rozwój aparatu bezpieczeństwa.

Nadzór operacyjny nad ruchem sportowym do przełomu lat 70. i 80. dotyczył głównie wyjazdów polskich sportowców za granicę i przyjazdu ekip sportowych z krajów zachodnich. Był on stąd sporadyczny i najczęściej powiązany z nadzorem operacyjnym nad ruchem turystycznym. W latach 80., ze względu na złożoną sytuację społeczno-polityczną i opozycyjnie nastawioną do „władzy ludowej” większość społeczeństwa, ruch sportowy w Polsce objęto stałą „ochroną” organów bezpieczeństwa. Dotyczyła większości organizacji i stowarzyszeń sportowych oraz wszystkich aspektów życia sportowego: codziennej działalności klubów, wyborów władz, kontaktów sportowych, finansów itp. Wnioski o otwarcie „Spraw obiektowych” (SO) były składane przez Wydziały III Komend Wojewódzkich MO (od 1983 r. przez Wydziały III Wojewódzkich Urzędów Spraw Wewnętrznych) i zatwierdzane przez Departament III MSW. Wnioski składano prawdopodobnie na polecenie tegoż resortu. Obok spraw obiektowych prowadzono też często „Sprawy operacyjnego rozpracowania” (SOR), określane najczęściej jako „Sprawy operacyjnego sprawdzania”. Dotyczyły zwykle problemów incydentalnych.

Należy podkreślić, że materiały źródłowe nadzoru nad ruchem sportowym w Polsce są bardzo skromne, gdyż w większości zostały zniszczone. Dotyczy to wszystkich charakterystycznych okresów rozwoju Polski Ludowej. Jeżeli idzie o lata 80., to w zasobach IPN we Wrocławiu najbardziej reprezentatywne dokumenty nadzoru nad sportem dolnośląskim związane są z województwem wałbrzyskim. Ponieważ system tego nadzoru był opracowany centralnie i dotyczył

¹ Zob. np. K. Szwagrzyk, *Żydzi w aparacie represji na Dolnym Śląsku*, [w:] J. Hytrek-Hryciuk (red.), *Wokół marca 68 na Dolnym Śląsku. Materiały konferencyjne*, Oddział IPN – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu we Wrocławiu. Wrocław 2008, s. 99–116.

terenu całego kraju, kasus wałbrzyski jest stąd reprezentatywny w odniesieniu do całego polskiego ruchu sportowego. Polskie społeczeństwo było również inwigilowane przez wojskowe struktury kontrwywiadowcze, do 1957 r. był to Główny Zarząd Informacji Wojska Polskiego, a później Wojskowa Służba Wewnętrzna (WSW), której Oddział III zwalczał dywersję ideologiczną². Dokumenty z działalności organów informacji wojskowej i WSW zostały jednak w latach 1988–1990 zniszczone, stąd nie mamy wiedzy o prowadzonym w latach 80. nadzorze nad ruchem sportowym. Miał on jednak miejsce, bo SB w Wałbrzychu miała obowiązek, przy każdej okazji, współpracować w tym zakresie z Wojskową Służbą Wewnętrzną.

Struktury organizacyjne i zasady działania Służby Bezpieczeństwa w Polsce w latach osiemdziesiątych

Po wydarzeniach grudniowych 1970 r. i dojściu do władzy ekipy gierkowskiej dokonano w działalności aparatu bezpieczeństwa szeregu zmian³, a szczególnie, wiodąca rola w działalności operacyjnej przypadła Departamentowi III i podległemu mu pionowi III SB, zajmującemu się sprawami wewnętrznymi państwa (z wyjątkiem Kościoła). Na zmiany strukturalne wpłynęła też reforma administracyjna kraju, dokonana w 1975 r., gdyż w związku z wprowadzeniem dwustopniowej struktury władzy i administracji oraz dokonaniem podziału administracyjnego kraju na 49 województw i gminy, zlikwidowano Komendy Powiatowe MO z komórkami SB. Na poziomie województw funkcjonowały Komendy Wojewódzkie MO z wydziałami SB (III) o strukturze zbliżonej do MSW. Na szczeblu gmin zorganizowano posterunki i komisariaty MO bez etatów dla służby bezpieczeństwa. Departament III MSW i pion III, który zwalczał m.in. dywersję ideologiczną, polityczną i ekonomiczną, terror i przeciwstawianie się działalności państwowej, miał w celu rozpoznania tworzyć grupy obiektowo-zagadnieniowe i mógł delegować i lokować tajnie swoich pracowników w przedsiębiorstwach, instytucjach naukowych i kulturalnych, ośrodkach masowego przekazu itp. Pion ten był wspierany przez inne komórki SB i MO oraz prokuraturę i sądownictwo. Departament III i podległy mu pion budzi szczególne zainteresowanie, gdyż głównie jemu właśnie podlegało zabezpieczenie operacyjne ruchu turystycznego i sportowego w Polsce⁴.

² Zob. np. W. Tkaczew, *Organa informacji Wojska Polskiego 1943–1956. Kontrwywiad Wojskowy*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2007; Z. Palski, *Agentura informacji wojskowej*, Warszawa 1992.

³ Zob. H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 1997, s. 237–259.

⁴ Tamże. O skali stosowanego nadzoru operacyjnego w Polsce świadczyła np. liczba 8 tys. funkcjonariuszy SB zatrudnionych w 1971 r. w Centrali MSW.

W związku z likwidacją w 1975 r. komórek powiatowych SB, co spowodowało znaczną lukę w działalności operacyjnej, 23 I 1983 r. dokonano podziału województw na kilkaset rejonów, w których utworzono Komendy Rejonowe MO, z komórkami SB. Ważną rolę miał w nich odgrywać dział do spraw techniki operacyjnej. W teren skierowano też część funkcjonariuszy SB z Centrali MSW i KW MO. W 1983 r. weszła w życie ustawa o urzędzie ministra spraw wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów. W miejsce komend wojewódzkich, rejonowych, miejskich i dzielnicowych MO, wprowadziła urzędy spraw wewnętrznych: wojewódzkie, rejonowe, miejskie i dzielnicowe, którymi kierowali już nie komendanci, a szefowie. Komisariatami i posterunkami MO nadal kierowali komendanci⁵. W tej strukturze organizacyjnej resort spraw wewnętrznych funkcjonował do 9 kwietnia 1990 r., do utworzenia Urzędu Ochrony Państwa i rozwiązania Służby Bezpieczeństwa.

W latach 80. nadzór operacyjny nad ruchem sportowym sprawował głównie Wydział IX Departamentu III MSW, a w województwach Wydziały III KW MO, a później Wydziały III Wojewódzkich Urzędów Spraw Wewnętrznych (WUSW), współpracujące z innymi jednostkami SB, Milicją Obywatelską, ORMO, WSW, WOP itp. W latach tych działalność operacyjną opierano na tajnych współpracownikach (TW) kontaktach operacyjnych (KO) i kontaktach służbowych (KS). Kontakt operacyjny był podlegającą rejestracji niższą kategorią agentury, a w pionie wywiadu był odpowiednikiem TW. Kontakt służbowy dotyczył osób na kierowniczych stanowiskach, które z tego tytułu były zobowiązane do udzielania informacji funkcjonariuszom SB. Ogół informatorów to w nomenklaturze SB osobowe źródło informacji (OZI)⁶.

Działalność SB była regulowana zarządzeniami MSW, które dotyczyły wszystkich aspektów życia społecznego i państwowego. Teczka pracy tajnego współpracownika była dokumentem tajnym – specjalnego znaczenia. Przechowywał ją w miejscu do tego przeznaczonym oficer operacyjny, u którego TW był „na kontakcie”. W arkuszu przebiegu współpracy należało zanotować każde spotkanie, a w wypadku informacji pisemnej – odnotować ten fakt i podać w uwagach numer ewidencyjny sprawy lub nazwę jednostki, dla której przeznaczano tę informację. W przypadku niezyskania istotnej informacji notowano tylko fakt spotkania. Materiały uzyskiwane z operacyjnego nadzoru nad ruchem sportowym miały różny charakter. Były to zwykle bardzo obszerne sprawozdania pisemne (donosy) dotyczące codziennych spraw związanych z działalnością organizacji sportowych:

⁵ Tamże, s. 255–256.

⁶ Zob. S. Krzyżanowska, W. Trębacz, *Sprawa operacyjnego rozpracowania „Kaskader”*, Oddział IPN we Wrocławiu. Wrocław 2007, s. 17–25. W procesie historycznym podejście SB do swojej agentury zmieniało się. Do 1956 r. byli rezydenci, agenci prowadzeni przez rezydentów, i informatorzy. W latach 60. i 70. obok tajnych współpracowników korzystano z kontaktów poufnych, które były nierejestrowaną formą agentury, oraz z kontaktów obywatelskich. Ponieważ był wówczas zakaz werbowania na informatorów członków PZPR, kontakt obywatelski pozwalał na omijanie go.

finansów, zebrań wyborczych, konfliktów itp. Największe znaczenie miały sprawy personalne – szczegółowe oceny działalności osób uważanych za wrogów Polski Ludowej. Osoby te, według SB, miały najczęściej „podejrzane” kontakty w ramach międzynarodowego współzawodnictwa sportowego. Z tego też względu Wydziały III SB ściśle współpracowały z Wydziałami Paszportów, a formy tej współpracy były regulowane zarządzeniami MSW. Informatorzy składali często sprawozdania ustnie, a inspektorzy operacyjni sporządzali z tego meldunki. Dokumenty były przechowywane w archiwum (Biuro „C”). Meldunki sporządzano na specjalnych drukach, zawierających 17 rubryk, wskazujących na: identyfikator meldunku; treść informacji; kod informacji; datę nadania meldunku; nr rejestracyjny „C”; dane osobowe inspektora operacyjnego; zagrożenia (poparte faktem); zagadnienia; obiekt; resort i pion; środowisko; data powstania zagrożenia (poparte faktem); źródło (chodziło o informatora); ocena źródła; ocena informacji; stosowane formy, środki i nagrody w pracy operacyjnej; sposób wykorzystania meldunku; sposób zakończenia sprawy; nazwisko i imię oraz numery osoby (osób) rejestrowanej w „C”, do danego zagrożenia (poparte faktem). Wszystkie opracowywane dokumenty były tajne, a wiele miało klauzulę: „tajne, specjalnego znaczenia”.

Sprawy formalne przedstawiamy tak szeroko, gdyż bez tego trudno sobie wyobrazić skalę, formy i metody działalności operacyjnej SB w ruchu sportowym. O działalności tej najwięcej jednak mówi zawartość teczek dotyczących spraw obiektowych o określonym kryptonimie. W Wałbrzychu, a najprawdopodobniej i w innych województwach, prowadzoną sprawę dzielono na 4 części. Pierwsza zawierała dane ogólne: spis zawartości; karty kontrolne; wniosek o wszczęcie sprawy obiektowej; charakterystyka operacyjna obiektu; punkty newralgiczne obiektu; plan operacyjny obiektu; działalność innych jednostek biorących udział w zabezpieczeniu obiektu: Służba Milicji, WSW, Straż Przemysłowa, ORMO. W części II obok szczegółowego spisu zawartości teczek znajdowały się: wykaz tajnych współpracowników i kontaktów operacyjnych, wykaz elementu podejrzanego, wykaz prowadzonych spraw, wykaz osób utrzymujących kontakty z zagranicą, wykaz cudzoziemców przyjeżdżających lub utrzymujących kontakty z obiektem, wykaz faktów wrogiej działalności, wykaz osób dopuszczonych do wykonywania prac tajnych (dotyczyło to administracji państwowej). W części III, obok spisu treści, były: plany przedsięwzięć operacyjnych, materiały operacyjne dotyczące obiektu (doniesienia, materiały śledcze itp.), karty sprawdzenia w Biurze „C”, działalność zapobiegawcza (rozmowy profilaktyczno-ostrzegawcze, podjęte przeciwdziałania przez administrację obiektu, instrukcje partyjne), działalność represyjna (odpisy wniosków o wszczęcie postępowania przygotowawczego oraz aktów oskarżenia). Część IV, obok szczegółowego spisu treści, zawierała: materiały oficjalne o obiekcie, opracowania, notatki informacyjne i inne materiały uogólniające, korespondencję na temat obiektu; plany obiektu z uwzględnieniem możliwości dotarcia w przypadku naruszenia porządku i bezpieczeństwa publicznego, odpisy wydanych opinii, dotyczących osób zatrudnionych w obiekcie, wniosek zakończenia (zaniechania) sprawy.

Dokumentacja obiektowa była bardzo obszerna i zawierała kilkaset różnych dokumentów. Bardzo bogata była np. korespondencja między poszczególnymi wojewódzkimi wydziałami SB, gdyż wzajemnie zasięgały opinii o niektórych osobach, a w wypadku międzynarodowych lub ogólnopolskich imprez sportowych dokładnie informowały się o składzie reprezentacji z ich województw, ocenach zagrożeń, zabezpieczeniach itp. Doraźnie, o czym już wspominaliśmy, były z kolei prowadzone „Sprawy operacyjnego sprawdzania”. W latach 1983–1984 prowadzono np. w Lubinie taką sprawę o kryptonimie „FAUL”, dotyczącą próby przekupienia sędziego piłki nożnej, a zamieszczone były m.in. kluby Zagłębie Lubin i Górnik Wałbrzych⁷.

Z zawartości teczek dotyczących nadzoru operacyjnego nad ruchem sportowym wynika, że SB miała wszechstronne dane nie tylko o wszystkich jednostkach ruchu sportowego w województwie wałbrzyskim, ale i o osobach z nimi powiązanymi. Jeżeli takie tecki w województwach się zachowały, to jest to chyba najlepsze i najwszechstronniejsze źródło dla historyków zajmujących się dziejami ruchu sportowego w Polsce Ludowej.

Analiza dokumentów służb bezpieczeństwa dotyczących nie tylko ruchu sportowego czy turystycznego, ale i innych aspektów życia społecznego i państwowego pozwala zwrócić uwagę na działalność formalną SB, sztamową, powtarzającą się systematycznie z roku na rok i sztucznie wyolbrzymiającą wszelkie zagrożenia w celu pozyskania etatów i większych środków na swoją działalność. Resort spraw wewnętrznych i podległe mu pionierzy nie dostrzegały jakby zmieniającej się w latach 80. sytuacji politycznej na świecie. Gdy w połowie tej dekady w Związku Radzieckim I sekretarzem KC KPZR został Michaił Gorbaczow, z czym wiązała się rezygnacja Związku Radzieckiego z walki klasowej oraz możliwość współistnienia bloku państw realnego socjalizmu i tzw. imperialistycznych, w działalności SB w Polsce niewiele się zmieniło. Nadzór nad ruchem sportowym był nadal rygorystyczny, do czego skłaniała częsta odmowa sportowców powrotu do kraju. Był to jeden z powodów nieobecności sportowców polskich na igrzyskach olimpijskich w Los Angeles w 1984 r., a w odniesieniu do igrzysk letnich w Seulu i zimowych w Calgary (1988) Wydział IX Departamentu III MSW prowadził sprawy obiektowe, wyolbrzymiając zagrożenia oraz skrupulatnie filtrując i inwigilując osoby kandydujące do wyjazdu. A. Pasko szeroko np. opisuje procedury zastosowane przez Wydział IX przed wyjazdem do Calgary i w czasie trwania igrzysk, na których SB nadal sprawowała, pod kierunkiem naczelnika Wydziału IX, nadzór operacyjny nad polską ekipą⁸.

Dokumentacja działalności operacyjnej SB z lat 80. nad życiem społecznym i państwowym jest wprawdzie bardzo ograniczona, ale jednoznacznie wskazuje na

⁷ IPN Wr., sygn. 022/547. Korupcja w piłce nożnej ma zatem mocne korzenie w przeszłości i była bardzo trudna do wykrycia, udowodnienia i ukarania. Jeżeli idzie o sprawę lubińską, która była związana z pokerem i wygraniem przez sędziego określonej kwoty, to po kilku miesiącach została ona rozmyta.

⁸ Zob. np. A. Pasko, *Kryptonim „Calgary” w 1988 r.*, [w:] L. Nowak, R. Urban (red.), *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, Wyd. AWF, Gorzów Wlkp. 2014, s. 229–237.

obawy, a nawet strach władzy ludowej, a zwłaszcza komunistycznej partii, przed wrogo nastawioną wobec niej częścią społeczeństwa. Były to miliony, stąd też w zasobach SB znajdowały się miliony teczek wrogów ludu, ale najczęściej dotyczyły one tego ludu. W czasach Bieruta liczba teczek wynosiła, wg Dominiczaka, blisko 10 milionów, a potem stale rosła. Strach był też podstawowym motywem przyzwalania przez partię na mnożenie etatów w resorcie spraw wewnętrznych i strukturach „siłowych”. W 1971 r. w Centrali MSW było zatrudnionych ponad 8 tys. osób, a w późniejszych latach liczba ta wzrosła. W latach 80. ściślejza też była więź resortu z PZPR, gdyż kilka osób z kierownictwa MSW było członkami Komitetu Centralnego, Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej lub Centralnej Komisji Rewizyjnej, a 27 osób otrzymało w okresie dekady stopnie generalskie⁹. Studiując dokumenty, odnosi się wrażenie, że partia, wobec niewydolności rządu i administracji państwowej, złożyła sprawy kraju w ręce SB-eków. Zajmowali się wszystkim i wszystkimi, a ruch sportowy czy turystyczny był jedynie niewielkim fragmentem ich działalności, raczej drugorzędny.

SPRAWA OBIEKTOWA O KRYPTONIMIE „STADION” NR EWIDENCYJNY 5858 NA WOJEWÓDZKI KOMPLEKS KULTURY FIZYCZNEJ I SPORTU W WAŁBRZYCHU.

**Wniosek złożony 8 XII 1982 r., zatwierdzony przez Departament III
MSW 14 XII 1982 r. Wszczęcie SO 6 I 1983 r., zakończenie 24 XI 1989 r.**

W ramach SO „STADION” objęto nadzorem operacyjnym SB 150 zatrudnionych osób, 51 klubów sportowych, 14 okręgowych związków sportowych oraz ponad 6 tys. zawodników. Celem tego nadzoru była przede wszystkim ochrona przed wpływami antysocjalistycznymi; ujawnianie faktów rodzących sytuacje konfliktowe oraz inne sytuacje prowadzące do naruszenia prawidłowości funkcjonowania klubów sportowych¹⁰.

Część I dokumentacji SO zawierała opracowania wymienione we wprowadzeniu. W „Charakterystyce Zagadnienia Klubów Sportowych na terenie woj. Wałbrzyskiego”, prezentującej i oceniającej wszystkie jednostki ruchu sportowego województwa wałbrzyskiego, uzasadnienie wszczęcia sprawy znacznie rozbudowano w punkcie „Sytuacja operacyjna”. Podkreślono wprawdzie, że do chwili obecnej nie notowano istotnych zagrożeń, które wymagałyby operacyjnego sprawdzenia, a ujawniane doraźne fakty i zagrożenia były likwidowane, ale stwierdzono konieczność ochrony ruchu sportowego, który do tej pory nie był nią objęty. Uzasadnieniem były też „Prognozy zagrożeń”. Wśród nich wymieniono

⁹ Zob. H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa...*, s. 239–259.

¹⁰ IPN Wr., sygn. 036/56/4.

m.in.: negatywne oddziaływanie grup antysocjalistycznych; propagowanie poglądów politycznych negatywnych w stosunku do partii; celowe negatywne działania skierowane przeciwko linii politycznej partii; negatywne wystąpienia polityczne w czasie imprez sportowych; wykorzystywanie technicznych środków małej poligrafii do powielania nielegalnych materiałów o treści antysocjalistycznej; powstawanie nastrojów niezadowolenia i krytyczne wypowiedzi pod adresem partii i rządu; decyzje powodujące nieprawidłowe stosunki międzyludzkie; utrzymywanie kontaktów o niejasnym charakterze z obywatelami krajów kapitalistycznych. Prognozy zagrożeń były w zasadzie powielane co roku, gdy dokonywano oceny sytuacji związanej ze Sprawą Obiektową „STADION”.

Ochrona ruchu sportowego wymagała własnej sieci tajnych współpracowników, tymczasem w „**Ocenie sił i środków**” Wydział III KW MO w Wałbrzychu podkreślił brak własnych informatorów. Nie posiadały ich też w ruchu sportowym i inne jednostki KW MO, a informacje uzyskiwano dotychczas jedynie z Biura Paszportowego i wiązały się one z wyjazdami zagranicznymi sportowców. Tymczasem potrzeby związane z siecią tajnych współpracowników dla potrzeb SO „STADION” obliczano na 5 TW i 4 KO, a w najbliższym czasie liczone przede wszystkim na kontakty służbowe z jednostkami organizacyjnymi Urzędu Wojewódzkiego, Wojewódzkiej Federacji Sportu i klubami sportowymi. Były one dla SB bardzo ważne, gdyż sytuacja społeczno-polityczna w kraju utrudniała pozyskiwanie źródeł informacji, a często się zdarzało, że osoby już pozyskane, najczęściej na podstawie kompromitujących materiałów, wymigiwały się od współpracy bądź jedynie ją markowały.

Mimo braku sił i środków „**Główne kierunki pracy operacyjnej**” Wydziału III KW MO w Wałbrzychu były szeroko planowane i uwzględniały: aktywną działalność rozpoznawczą w celu pozyskania źródeł informacji; utrzymywanie kontaktów służbowych; aktywne ujawnianie, rozpoznawanie i likwidowanie faktów niegospodarności, niedbalstwa itp. oraz ustalanie winnych; ujawnianie i likwidowanie źródła zagrożeń prowadzących do konfliktów lub zakłócających funkcjonowanie klubów sportowych; aktywne rozpoznawanie pracowników, działaczy i zawodników pod kątem:

- osób o negatywnych bądź wrogich postawach wobec polityki partii i rządu;
- osób sympatyzujących, popierających lub podejmujących działania z inspiracji aktywizujących się grup antysocjalistycznych;
- osób utrzymujących podejrzane kontakty z obywatelami z krajów kapitalistycznych.

Wydział III planował także ścisłą współpracę z Wydziałem Paszportów, a w sprawach ochrony poszczególnych obiektów środowiska sportowego na terenie województwa wałbrzyskiego i zabezpieczenia operacyjnego większych imprez sportowych z innymi jednostkami SB, zwłaszcza z Wydziałem Zabezpieczenia Operacyjnego, oraz jednostkami MO.

Co roku Wydział III sporządzał „**Analizę i ocenę stanu bezpieczeństwa w zagadnieniu klubów sportowych na terenie woj. Wałbrzyskiego**”, obejmującą m.in.: „Sytuację operacyjną”; „Prognozę zagrożeń”; oraz „Ocenę sił i środków”.

Opracowywał ponadto „Główne kierunki pracy operacyjnej”. W zasadzie w latach 1983–1989 sytuacja w ruchu sportowym województwa wałbrzyskiego nie zmieniła się, co Wydział III mógł wiązać ze swoją aktywnością. Uwidoczniła się ona poprzez systematyczny wzrost liczby osobowych źródeł informacji (OZI). W 1983 r. Wydział III posiadał w klubach sportowych 1 źródło informacji (TW); na przełomie 1984 i 1985 r. 5 TW, a pod koniec 1985 r. OZI liczyło 6 TW i 1 KO; w 1986 r. było 10 TW i 1 KO; w 1987 r. – 10 źródeł informacji, a w 1988 r. – 12 informatorów kategorii TW¹¹. Nie był to wprawdzie wynik imponujący i Wydział III podkreślał zwykle potrzebę poszerzenia OZI, ale jeszcze raz podkreślamy, że w porównaniu z latami 60. czy 70., nie był to okres sprzyjający pozyskiwaniu informatorów.

Najważniejsze dokumenty związane z operacyjnym zabezpieczaniem ruchu sportowego w województwie wałbrzyskim gromadzone były w części II SO „STADION”, gdyż dotyczyły spraw personalnych: **wykaz tajnych współpracowników i kontaktów operacyjnych; wykaz elementu podejrzanego i wykaz prowadzonych spraw; wykaz osób utrzymujących kontakty z zagranicą; wykaz cudzoziemców przyjeżdżających lub utrzymujących kontakty z obiektem; wykaz faktów wrogiej działalności; wykaz osób dopuszczonych do wykonywania prac tajnych.** Gdyby część II dokumentacji SO „STADION” zawierała wymienione dokumenty, byłaby główną podstawą oceny skali, form oraz metod sprawowanego przez SB nadzoru operacyjnego nad ruchem sportowy. Ponieważ jednak większość wymienionych materiałów usunięto, o sprawowanym nadzorze możemy wnioskować jedynie z dokumentów pośrednich znajdujących się w innych częściach ewidencji SO „STADION”. Z dokumentów personalnych zachował się jedynie wykaz TW i KO o określonych kryptonimach oraz wykaz osób dopuszczonych do prac tajnych. W Wałbrzychu w latach 1983–1989 przez OZI przewinęło się 13 osób. Z kolei dopuszczenie do prac tajnych dotyczyło urzędników administracji państwowej, zajmujących kierownicze stanowiska w obszarze kultury fizycznej. W Polsce Ludowej była to sprawa rutynowa i nazwisk nie utajniano, ale też i sprawy, którymi się zwykle urzędnicy zajmowali niewiele miały wspólnego z tajnością, jednak na każdym kroku zawsze w PRL obowiązywała. Z dokumentów wynika, że co jakiś czas dokonywano samooceny pracy operacyjnej w zakresie działalności ujętej w części II SO. Dokonana w kwietniu 1985 r. kontrola oceniła tę działalność na poprawną. Podkreślono m.in. zrealizowanie 5 „Spraw operacyjnego sprawdzania”¹² i właściwe rozmieszczenie źródeł informacji, 6 TW i 1 KO, które nie były jednak wykorzystywane właściwie. Uważano, że pracę z siecią OZI należy podnieść na wyższy poziom i pozyskać nowe źródła w klubach „Chełmiec”, „Victoria” i innych.

¹¹ Tamże, k. 1–35.

¹² Szerzej opisano jedną z takich spraw prowadzonych w 1989 r.: „Sprawa operacyjnego sprawdzania, kryptonim „GEM”, prowadzona od 14 maja do 17 sierpnia, w sprawie założenia w Wałbrzyskiej Wytwórni Sprzętu Sportowego „Polsport” Komitetu Zakładowego NSZZ „Solidarność”. Celem miało być pełne rozpoznanie składu osobowego, struktury oraz wewnętrznych stosunków i programu działania. Zagadnienie rozpracowywano przy pomocy 2 TW o kryptonimach: „PRECELEK’ I „ZEFIR”. IPN Wr., sygn. 025/519.

Na formy i metody SB w nadzorze operacyjnym nad ruchem sportowym w Wałbrzychu najwięcej światła rzucają dokumenty części III SO „STADION”. Prezentowane tu są plany przedsięwzięć operacyjnych, materiały operacyjne dotyczące obiektu (doniesienia, materiały śledcze itp.), informacje o działalności zapobiegawczej (m.in. rozmowy profilaktyczno-ostrzegawcze i podjęte przeciwdziałania), dokumentacja działalności operacyjnej (odpisy wniosków o wszczęcie postępowania przygotowawczego i odpisy aktów oskarżenia). Dużo miejsca zajmowały również „meldunki sygnałne” źródeł, dotyczące wszystkich aspektów działalności organizacji kultury fizycznej, przede wszystkim jednak – klubów sportowych. Należy podkreślić, że wszelkie rozmowy profilaktyczno-ostrzegawcze zawsze miały na celu pozyskanie danej osoby do współpracy z SB. Pod tym kątem były też one oceniane.

W III części dokumentowane są m.in. kontakty między wydziałami SB poszczególnych województw. Korespondencja ta była bardzo obszerna i dotyczyła informacji personalnych, zwykle o osobach podejrzanych o wrogą działalność wobec Polski Ludowej, ale najbardziej ożywiona wiązała się z organizacją ogólnopolskich i międzynarodowych imprez sportowych. W 1985 r., na przykład, w związku z organizacją na terenie województwa wałbrzyskiego XV Ogólnopolskiej Spartakiady Młodzieży w sportach zimowych, prowadzono szeroką korespondencję [szyfrogramy] ze wszystkimi WUSW w Polsce, w celu uzyskania informacji dotyczących reprezentacji z poszczególnych województw: rozpoznanie składu ekipy, a w wypadku ujawnienia osób reprezentujących negatywne postawy polityczne – operacyjne zabezpieczenie ich pobytu i poinformowanie Wydziału III SB w Wałbrzychu. Plan zabezpieczenia spartakiady przewidywał zaś nadzór 1 funkcjonariusza WUSW, 5 funkcjonariuszy RUSW oraz udział kilku źródeł na poziomie TW. W planie szeroko też ujęto przedsięwzięcia związane z zabezpieczeniem. **Calej sprawie smaczku dodaje fakt, że średnia wieku sportowców wynosiła 12 lat.** Jeszcze więcej uwagi Wydział III poświęcał zabezpieczeniu „Biegu Gwarków” (np. XI w 1988 i XII w 1989 r.), a najwięcej imprezom lub przedsięwzięciom międzynarodowym. W Wałbrzychu na szeroką skalę podjęto przedsięwzięcia operacyjne związane z 41. Wyścigiem Pokoju, który 17–18 maja 1988 r. przebiegał przez Wałbrzych, będący miastem etapowym. W planie zabezpieczenia szeroko omówiono prognozę zagrożeń, podejmowano współpracę z wieloma jednostkami SB, a czuwać nad pobytem kolarzy w Wałbrzychu miało 6 funkcjonariuszy WUSW oraz osobowe źródła informacji Wydziału III i innych wydziałów SB. Na podstawie przewidywanych zagrożeń podjęto też liczne przedsięwzięcia operacyjne. SB sprawowała również nadzór nad Międzynarodowym Turniejem Szachowym – Memoriał Rubinsteina, który odbywał się w Polanicy Zdroju. Plan zabezpieczenia był opracowywany na ogólnych zasadach, z prognozą zagrożeń, celami zabezpieczenia, siłami i środkami. Szeroka dokumentacja działalności operacyjnej dotyczyła np. Memoriału odbywającego się w dniach 4–21 sierpnia 1988 r., a nadzór sprawował RUSW w Kłodzku. W tym samym roku,

w dniach 17–27 sierpnia, odbyły się w Wałbrzychu Mistrzostwa Europy Juniorów w Zapasach, które zabezpieczane były według schematu, z tym że jeszcze bardziej rozbudowanego i angażującego więcej sił i środków, gdyż sformułowano zadania dla PIONU MO i zaangażowano do działalności operacyjnej aż 6 funkcjonariuszy WUSW i osobowe źródła informacji Wydziału III¹³. Wydział ten, podobnie jak wydziały SB w innych województwach, uczestniczył też w procesie rozpracowywania osób kandydujących do wyjazdu na igrzyska olimpijskie. Te Sprawy Osobowe prowadził Wydział IX Departamentu III MSW. Przed igrzyskami olimpijskimi w Seulu (1988) zobowiązywał np. wydziały SB w województwach do podjęcia wszechstronnego rozpoznania operacyjnego zawodników i osób towarzyszących ekipie olimpijskiej, ze szczególnym uwzględnieniem prezentowanych postaw i poglądów politycznych, możliwości i ewentualnych zamiarów pozostania za granicą, skłonności do stosowania środków dopingujących, nielegalnego handlu walutą i przemytu”.

W sprawie doraźnego przekazania osobowych źródeł informacji, znajdujących się wśród kandydatów do wyjazdu na igrzyska, prosili wydziały SB o osobny kontakt, a sprawozdania z pełnego rozpoznania operacyjnego miały być przekazane Wydziałowi IX w terminie do 2 miesięcy¹⁴.

Część IV dokumentacji SO „STADION” była obszerna, ale miała raczej charakter uzupełniający. Gromadzono w niej materiały oficjalne dotyczące obiektu; opracowania, notatki informacyjne i inne, materiały uogólniające, korespondencję, plany obiektu z uwzględnieniem możliwości dotarcia w przypadku naruszenia porządku i bezpieczeństwa publicznego oraz odpisy wydawanych opinii o osobach zatrudnionych w obiekcie. Należy podkreślić, że w lat 80. zatrudnienie na wielu stanowiskach, nawet bardzo podrzędnych, wymagało pozytywnej opinii SB.

SPRAWA OBIEKTOWA O KRYPTONIMIE „IKAR” NR EWIDENCYJNY 8979 NA AEROKLUB ZIEMI WAŁBRZYSKIEJ

Wniosek złożony 25 XI 1983 r., zatwierdzony przez Departament III MSW 10 XII 1983 r. Wszczęcie SO 13 XII 1983, zakończenie 24 XI 1989 r.

Sprawę Obiektową „IKAR” wszczęto na polecenie Departamentu III MSW, w związku z powołaniem 25 marca 1983 r. Aeroklubu Ziemi Wałbrzyskiej. Sprawę Osobową „DEDAL”, związaną z Zarządem Głównym Aeroklubu PRL, prowadził Wydział IX Departamentu III MSW. W latach 80. nadzór operacyjny nad aero-

¹³ IPN Wr., sygn. 036/56/4, k. 110–223.

¹⁴ Tamże, k. 164. Pismo Naczelnika Wydziału IX Departamentu III MSW, ppłk. mgr. Piotra Ochońskiego, z dn. 3 VI 1988 r.

klubami w Polsce był bardzo rygorystyczny, przede wszystkim ze względu na uprowadzanie samolotów bądź takie próby. W uzgodnieniu z WSW Ministerstwo Spraw Wewnętrznych zajmowało się całościową ochroną operacyjną aeroklubów w Polsce, które były organizacjami paramilitarnymi, a WSW obejmowała nadzorem wszystkie osoby pozostające w służbie wojskowej. O wszystkich sprawach, a m.in. o: zabezpieczeniu lądowisk, sprzętu, personelu latającego i niedomaganiach, wojewódzkie urzędy spraw wewnętrznych miały informować MSW według obowiązującego systemu w PIONIE III SB¹⁵.

Aeroklub Ziemi Wałbrzyskiej miał 3 pracowników i 120 członków, a jego lądowisko znajdowało się w Świebodzicach-Ciernie. Nadzór operacyjny nad nim prowadził Wydział III WUSW w Wałbrzychu w kontakcie z WSW. System nadzoru i jej dokumentacji był identyczny ze stosowanym w SO „STADION”, ale ze względu na możliwość występowania większego zagrożenia popełniania przestępstw wobec ówczesnego porządku prawnego, niektóre zagadnienia działalności operacyjnej były bardziej rozwinięte. Dotyczyło to przede wszystkim spraw personalnych, a w szczególności ciągłej weryfikacji personelu latającego. Zwiększona też była ingerencja MSW w SO „IKAR”. Wydawało ono szereg poleceń i rozporządzeń dotyczących kontroli siedziby aeroklubu i weryfikacji jego członków posiadających uprawnienia do samodzielnego latania. W lipcu 1987 r., o pomoc w przeprowadzeniu takiej pogłębionej weryfikacji zwrócił się też do Wydziałów III WUSW na terenie kraju Aeroklub PRL. Podłożem tych działań były wówczas próby i fakty uprowadzania samolotów.

W nadzorze operacyjnym nad Aeroklubem Ziemi Wałbrzyskiej najważniejsze były sprawy personalne i im poświęcono obszerną korespondencję III Wydziału z WUSW innych województw. Dużo uwagi poświęcano sprawdzaniu poszczególnych osób, przede wszystkim pilotów, oraz kontaktom członków aeroklubu z cudzoziemcami; a także zabezpieczeniu lądowiska i sprzętu. Nadzór był znacznie utrudniony, bo do 1985 r. SB miało w aeroklubie wałbrzyskim tylko jedno źródło KO i dopiero w tym roku pozyskano informatora na poziomie TW. Do 1989 r. stan OZI w Aeroklubie Ziemi Wałbrzyskiej nie zmienił się i był z punktu widzenia SB niedostateczny.

Zakończenie

W okresie Polski Ludowej miał wprawdzie miejsce do lat 80. nadzór operacyjny organów bezpieczeństwa nad ruchem sportowym, podobnie jak i nad innymi dziedzinami życia społecznego i państwowego, ale do tych lat było to dla SB zadanie raczej drugorzędne. Dopiero sytuacja społeczno-polityczna w kraju, która ukształtowała się pod wpływem szerokiego, opozycyjnego wobec władzy ludowej

¹⁵ IPN Wr., sygn. 036/56/3, k. 6–170.

ruchu solidarnościowego lat 1980–1981, a następnie stanu wojennego (13 grudnia 1981 – 22 lipca 1983), stworzyła dla organów bezpieczeństwa sprzyjający grunt do podniesienia na wyższy poziom ich znaczenia dla komunistycznej partii i systemu działania ówczesnej „władzy ludowej”. Podstawą dowartościowania SB były wyolbrzymiane przez nią prognozy zagrożeń ideowo-politycznych i antysocjalistycznych ze strony solidarnościowej opozycji. Obraz tych zagrożeń dotyczył w największym stopniu komunistycznej partii, a oddanie w ręce organów bezpieczeństwa znacznej części władzy w państwie było desperacką próbą ze strony PZPR obrony swej pozycji, czego oczekiwały też partyjne kierownictwa państw tzw. demokracji ludowej. W Polsce nastąpiło ściślejsze powiązanie kierownictwa organów bezpieczeństwa z partią, a SB wypromowała się na główną siłę broniącą porządku realnego socjalizmu, teoretycznie opartego na warstwach ludowych, ale w latach 80. występującą głównie przeciwko nim.

Z dokumentów obrazujących działalność organów bezpieczeństwa w Polsce lat 80. wynika, że były one najlepiej zorientowane w sytuacji społeczno-politycznej państwa. Wprowadzenie nadzoru operacyjnego nad całym społeczeństwem było jednak absurdalne. W ruchu sportowym np. nadzór ten był rutynowy, a nawet sztamkowy, z powielaną co roku prognozą wymyślanych zagrożeń, markowaną często działalnością operacyjną itp. Był on jednak dla ruchu sportowego uciążliwy i prowokował wręcz do postaw antypaństwowych, które nie były jednak częste.

Zgodnie z zaleceniem służbowym Departamentu III MSW 14 marca 1989 r. materiały operacyjne spraw obiektowych „STADION”, na zagadnienie sportu, nr ewidencyjny 5858, i „IKAR”, na środowisko Aeroklubu Ziemi Wałbrzyskiej, nr ewidencyjny 6979, włączono do SO „TURYSTA”, a w związku z powołaniem w MSW, 24 sierpnia 1989 r., Departamentu Ochrony Konstytucyjnego Porządku Państwa, który w zakresie działania nie uwzględniał ochrony zagadnienia sportu i turystyki, 24 listopada 1989 r. sprawy obiektowe „STADION” i „IKAR” zostały zakończone, a materiały złożone w archiwum. W ten sposób zamknięto jedną z niechlubnych spraw związanych z operacyjnym nadzorem SB nad ruchem sportowym w Polsce.

Bibliografia

A. Źródła

1. Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu, Akta Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej z lat 1980–1990.

B. Literatura

Dominiczak H., *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990*, Dom Wydawniczy Bellona. Warszawa 1997.

- Krzyżanowska S., Trębacz W., *Sprawa operacyjnego rozpracowania „Kaskader”*, Oddział IPN we Wrocławiu, Wrocław 2007.
- Palski Z., *Agentura informacji wojskowej*, Warszawa 1992.
- Pasko A., *Kryptonim „Calgary” w 1988 r.*, [w:] L. Nowak, R. Urban (red.), *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, Wyd. AWF, Gorzów Wlkp. 2014.
- Szwagrzyk K., *Żydzi w aparacie represji na Dolnym Śląsku*, [w:] J. Hytrek-Hryciuk (red.), *Wokół marca 68 na Dolnym Śląsku. Materiały konferencyjne. Oddział IPN – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu we Wrocławiu*, Wrocław 2008.
- Tkaczew W., *Organa informacji Wojska Polskiego 1943–1956. Kontrwywiad Wojskowy*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2007.

Operational surveillance of Security Service over sports movement in People’s Republic of Poland in the 80’s

Abstract

Operational surveillance by Security Service over sports in People’s Republic of Poland took place, as in other areas of political state and social life, throughout the years 1944–1989. Until the 80’s, however, it had not been done non-stop. This was introduced in the 80’s – due to the fact that majority of the society was in opposition to the rule of the Polish United Workers’ Party. A constant operational surveillance of sport and tourism in Poland was supervised by Unit IX of Department III in the Ministry of Home Affairs, whereas locally, from 1983, it was done by Units III of the Provincial Offices of Home Affairs. Within the operational work of Security Service [SB] the so-called “Object cases”, as well as “Operational check-out cases” were conducted. Those embraced all aspects of sport’s activities carried out by sports clubs, being focused on personal cases and the surveillance of nationwide and international sports events.

The majority of the source materials concerning the security surveillance over the sport’s movement in Poland have been destroyed. As an example of scale, form and methods used by security organs one should study e.g. the object cases of code names: STADION [Stadium] and IKAR [Icarus].

The first one spread over 51 sports clubs, 14 district sports unions and more than 6 thousand sportsmen. The latter referred to the circle of Aero-Club of the Walbrzych province with its 120 members and 3 employees. Here the Security Service focused on the supervision on the flying staff and regular verification of those people, since at that time hijacking was quite frequent in Poland.

Keywords: Operational supervision of security service, sport movement, Peoples Poland in the 80’S.